

Samerne – nordens kurdere

Af Uffe Østergård

Samerne er spredt udover fire lande og har – ligesom kurderne – aldrig formået at få deres eget land. Kan medlemskab af Nordisk Råd være vejen frem?

Ligesom kurderne i Mellemøsten er samerne et folk med fælles et sprog – om end talt i mange dialekter – der lever i forskellige nationalstater. Grænserne i Norden er ikke så skarpt bevogtede som grænserne mellem Iran, Irak, Tyrkiet og Syrien, men problemstillingen er den samme. Er samerne etniske minoriteter eller nationale mindretal på vej mod at blive ét folk eller nation? Det er ikke nemt nogen steder i verden og plejer at kræve en krig. Samerne har dog haft det held, at Nordisk Råd måske kan slå bro mellem nationalstater og enheder, der ikke har fuld suverænitæt – endnu.

En hård historie

Samerne lever i Nordskandinavien og på Kola-halvøen i Rusland og blev tid-

ligere kaldt 'lapper' eller 'finner' og deres bosætningsområder 'Sameland'. De er nu internationalt anerkendt som et 'oprindeligt folk'. Deres antal lader sig ikke beregne eksakt. Historikeren Helge Salvesen anslår, at der findes lidt over 50.000 samer, deraf 30.000 i Norge, 15.000 i Sverige, 5.000-6.000 i Finland og mellem 1.800 og 2.000 på Kola-halvøen i Rusland. I Norge flytter de mellem vintergræsningsarealer i Finnmark og sommergræsningsarealer ved kysten og på øerne i Atlanterhavet. Længere mod syd i Helgeland og Trøndelag flytter de over mindre afstande. I Sverige flytter samerne om foråret fra de lavere liggende skovområder til højfjeldet i vest.

Samerne og de finsktalende kvener blev hårdt behandlet af den unge nationalstat Norge i første halvdel af det 20. århundrede, der gav dem et 'godt tilbud' om at blive 'rigtige' nationale nordmænd – en behandling, de norske fangstfolk sikkert ville have givet østgrønlanderne, hvis Norge havde

Uffe Østergård (f. 1945) er professor emeritus ved Copenhagen Business School i europæisk og dansk historie og forfatter til en lang række bøger om europæisk politik og historie. Uffe Østergård er ud-dannet ved Europakollegiet i Brügge og ved Aarhus Universitet, hvorfra han har en ph.d. i historie.

vundet striden med Danmark ved den internationale domstol i Haag i 1933. Den ældre og nationalt mere konsoliderede nationalstat Sverige førte en mere velvillig og paternalistisk politik overfor 'sine' samer – der også var betragteligt færre.

Indtil afståelsen af Norge i 1814 havde kongen i København ført en tilsvarende politik i Norge ud fra det lutherske ideal om, at Guds ord skulle prædikes for de indfødte på deres eget sprog – et ideal, der ikke fandt anvendelse i Norge og på Færøerne, fordi de kunne forstå den danske bibeloversættelse. At kirkens tekster længe blev trykt på dansk i København og læst med norsk accent, er baggrunden for, at flertallet af nordmænd i dag taler dialekter, der ligger tæt på bokmål, hvilket er meget tættere på dansk, end de færre dialekter, som ligger tæt på nynorsk.

Bibelen kom først på færøsk i 1949 og 1961, efter at skolesproget blev færøsk i 1938. I 1714 oprettedes et missionskollegium i København med det formål at uddanne præster, der beherskede folkesprogene i den danske koloni Trankebar i Sydindien samt samisk og finsk i Finnmark. Det langsigtede mål var at assimilere samerne. Men på kortere sigt indebar det studium af sprogene, der reddede dem fra at forsvinde, på samme måde som Egedefamiliens indsats gjorde det i Grønland efter 1721.

Til gengæld regulerede både den svensk-finske og den dansk-norske stat i stadig større omfang samernes vandringer af sikkerhedspolitiske grunde, i takt med at grænserne mel-

lem staterne og beskatningen blev fastlagt. Et vigtigt skridt var den såkaldte Lappekodiciel fra 1751, der regulerede grænser og beskatning på det norske territorium.

Norsk og svensk assimilering

Den paternalistiske politik blev i et vist omfang fortsat af de norske embedsmandsdominerede regeringer efter 1814. Men i takt med den øgede ekspansion af landbrug og fiskeri, øgedes presset på samerne på begge sider af grænsen, især efter demokratiets sejr i 1884. I Norge blev presset på samerne fremmet af den nationalistiske mobilisering mod Sverige i de sidste årtier inden ophævelsen af unionen i 1905, godt hjulpet af tidens socialdarwinistiske forestillinger om, at de svagere kulturer var dømt til at forsvinde. Alligevel udtalte statsministeren i den første selvstændige norske regering 1905-07, Christian Michelsen (1857-1925), at det var en pligt at respektere de århundreder gamle rettigheder for rensdyrholderne til frit at krydse grænserne, selv om norske nationalister i den almindelige selvstændighedseufori forsøgte at lukke grænsen mod Sverige.

I nationalstaternes konsolideringsperiode var assimilation af samerne målet. Begrundelsen for at studere samisk sprog og kultur var at varetage statsmagtens interesser, typisk i forbindelse med fastlæggelse af grænserne mellem Norge, Sverige og Finland. Samerne var interessante, fordi det var et argument i striden om de nordligste grænser, hvem minoriteterne betalte skat til. Skattebetalingen blev afvejet af hensynet til de norske, svenske og fin-

ske majoritetsbefolkningers landbrug og fiskeri samt deres behov for vandkraft, der vejede tungere end samernes traditionelle rettigheder til naturen. I den nationale gennembrudsperiode i sidste halvdel af 1800-tallet, regnede man som anført med, at den svagere kultur måtte bukke under i sammenstødet med den stærkere. Denne analyse kunne føre til forskellige konklusioner, som i den norsk-svenske konflikt omkring år 1900 om rensdyr-græsningen.

De svenske myndigheder forfægtede det standpunkt, at samerne var de svage og derfor måtte beskyttes af en patriarkalsk statslig politik. Den norske stat derimod var på de norske bønders side og mente, at den samiske kultur var dømt til at tabe i sammenstødet med den teknisk overlegne norske kultur og dennes behov for vandkraft. Fælles for begge lande var, at ingen forsøgte at se sagen fra samisk synsvinkel. Samiske synspunkter kom først frem i takt med gennemslaget for FN's menneskerettighedserklæring fra 1948 og de første samers langsomme opstigning gennem uddannelsessystemet.

Den finsk-ugriske selvforståelse

En delvis undtagelse fra nedvurderingen af samerne var Finland. Den finsktalende del af Sverige var kommet under russisk herredømme i 1809 og blev i en lang proces til en finsktalende nationalstat. En vigtig ingrediens i opbygningen af en finsk national identitet var forskning i historie, litteratur, sprog og etnologi. Det førte til en sproghistorisk strid om de finsktalendes oprindelse. Eliten havde indtil den russiske erobring opfattet sig som svenskere.

Men da de ikke måtte forblive det i det russiske imperium og ikke ville være russere, besluttede de med en berømt formulering 'at blive finner'. Opvurderingen af finsk sprog førte blandt andet til en positiv vurdering af de finsk-ugriske folk, som samerne eller lapperne også tilhørte.

Sprogligt omfatter de finsk-ugriske folk estere, finner, samer, samojeder og ungarere samt et antal mindre grupper i Rusland. Den finske etnolog og sprogforsker Matthias Alexander Castrén (1813-52) mente i 1840'erne, at de finsk-ugriske folk havde deres oprindelige hjemsted langt inde i Asien omkring Altaj-bjergene i Sibirien og herfra skulle have udbredt sig ved vandringer vestover til Østersøen og Lapland. Han byggede sin teori på et formodet sprogligt fællesskab mellem uraliske og altaiske sprog, der efter hans opfattelse omfattede tungusisk, mongolsk, tyrkisk-tatarisk, tjuvasisk og koreansk.

I 1800-tallet mente man, at der var tæt forbindelse mellem race og sprog med det resultat, at folk med finsk-uraliske sprog måtte tilhøre den mongolske race. Det var et problem for finske forskere, for i en tidsalder præget af racistisk tænkning placerede det finnerne lavere i civilisationshierarkiet end de omgivende skandinaver, der var indoeuropæere. Det gik ikke, og derfor bestred finske historikere og sprogforskere datidens antagelser om indoeuropæernes overlegenhed. I et brev fra 1846 udtrykte Castrén det således: "Vi (finner, red.) må i sandhed vænne os til tanken om, at vi er efterkommer af de foragtede mongoler. Under alle

omstændigheder kan vi i fremtiden appellere med følgende spørgsmål. Fin-des der virkelig nogen bestemt forskel mellem den kaukasiske (indoeuropæiske) og den mongolske race? Efter min opfattelse foreligger ingen sådan forskel.”

Spørgsmålet om et sprogskifte som forklaring på den finsktalende befolk-

ning i det nordiske Finland blev diskutert længe. Den fremtrædende socialhistoriker Eino Jutikkala (1907-2006) afblæste dog den ophedede diskussion i 1981 med en fornuftig relativisering således: “Hvis Finlands befolkning fra det ene årtusinde til det næste ikke var større end befolkningen i et nutidigt sogn, behøves der ingen folkevandring for, at en raceforandring skulle finde sted. Det var nok med indvandring af en gruppe købmænd eller håndværkere til Finland på fredelig vis eller også med grupper af krigere, som trængte ind med vold. Det er let at forstå, at befolkningen talmæssigt under sådanne forhold forblev uforandret. At en del mindre grupper forsvandt under det mens andre levede videre, beroede på tilfældigheder.”

Hvordan det end måtte være – og diskussionen om finnernes oprindelse i Asien fortsætter stadig, nu på basis af blodtypeundersøgelser og DNA-analyser – betød det at finlænderne i teorien var mere positive overfor samerne end andre nordiske forskere. Men kun i teorien. I praksis var de lige så racistiske og håndfaste som de nationsbyggende nordmænd. Den kulturelle nedvurdering hang sammen med, at

samernes kultur i lighed med de fleste andre minoritets- og lavstatusgrupper var fattig på skriftlige vidnesbyrd. Derfor måtte kildematerialet for en stor del hentes uden for kulturen selv, begyndende med en usikker reference i den

romerske forfatter Tacitus’ klassiske værk om germanerne. Samtidig er det karakteristisk, at

forskningen i høj grad er blevet drevet af ikke-samer for ikke-samer.

Samernes oprindelse

Det er usikkert, hvor samerne oprindeligt kom fra og hvornår de indvandrede til deres nuværende områder. De ældste sikre fund af samisk bosætning er fra tiden omkring Kristi fødsel, men deres tilstedeværelse i Nordskandinavien kan være ældre. Den ældste første-håndsberetning om samerne er Ottars skildring af Norge fra omkring 890, der er bevaret som tillæg til den engelske konge Alfred den Stores oversættelse af Paulus Orosius’ verdenshistorie. Den fortæller om et omstrefjende folk med tamme rensdyr. Mod slutningen af middelalderen var samernes omvandrede livsform med jagt og fangst afløst af rensdyrhold i større skala, eller fast bosætning hvor husdyrholdet blev kombineret med fiskeri.

Bevogtningen af grænserne på Nordkalotten i 1800-tallet indskrænkede samernes frie adgang til græsningsarealer for renerne og hæmmede flytningen mellem sommer og vintergræsgange. Assimilationspolitikken, der førtes til 1950’erne, fik mange samer, der levede tæt på deres norske,

Samerne har som 'oprindelige folk' i de sidste tyve år spillet en ganske fremtrædende rolle.

svenske eller finske naboer, til at opgive deres sprog og kultur. Derimod beholdt samerne stort set deres sprog i de egne, hvor de udgjorde flertallet. I 1948 oprettede de norske samer, som levede af rendrift, deres egen erhvervsorganisation. Dermed opstod et skel mellem de 'rigtige' samer med rendyrhold, som udgør cirka ti procent, og de mange, man kunne kalde 'kultursamer'.

Således anslås det, at der i dag bor omkring 2000 samer i Oslo. De dyrker sproget, dragterne og kan måske joike, men lever derudover som andre nordiske statsborgere. Denne udvikling skyldes især uddannelsessystemet, der inddrog dem i de nationale kulturer. Paradoksalt nok førte denne nationalisering til, at mange med samisk baggrund i 1980'erne og 1990'erne som en reaktion genoplivede samisk sprog og kultur. Resultatet er, at mange af 'samerne' i Norge, Sverige og Finland lever et normalt byliv og er vanskelige at skelne fra naboerne, samtidig med at de kræver særlige kulturelle og politiske rettigheder. 'Rigtige' samer, der lever af rendrift, kæmper derimod for deres økonomiske interesser, som er baseret på rendyrhold og græsningsrettigheder, selv om de nu kører på snescootere.

Politisk repræsentation

Sametingene er politiske repræsentationer for samerne i Finland, Norge og Sverige. Det finske sameting blev oprettet i 1973 og har 19 medlemmer, valgt for en fireårig periode. Norge fik et Sameting med 39 medlemmer i 1987, mens Sverige fik sit i 1993.

Tinget i Norge var et resultat af konfrontationen ved Altaelven 1979-81, som norske myndigheder ville opdæmme for at producere elektricitet. Dæmningen blev opført efter hårde sammenstød med miljøaktivister, der blandt andet talte den aldrende filosof Arne Næss. Men undervejs var der mobiliseret en norsk opinion til fordel for samerne og deres renflokkede. Den norske stat nedsatte derfor komitéer til undersøgelse af den samiske befolknings situation. Det førte til, at Same rettsudvalget i 1984 foreslog at oprette et sameting samt at anerkende samerne som et selvstændigt folk i den norske grundlov.

Det langsigtede mål var at assimilere samerne.

Det norske sameting er valgt blandt de registrerede samer. Det svenske sameting har 31 medlemmer og fungerer som en statslig forvaltningsmyndighed med initiativret i samiske spørgsmål. Derudover samarbejder de samiske organisationer siden 1956 i et fælles Sameråd, som også de russiske samer siden 1992 deltager i. Dertil kommer Samisk parlamentarisk råd med 21 medlemmer fra Sverige, Norge og Finland som blev oprettet i 2000. Det er dette råd, der nu har fælles flagdag og har søgt om at blive repræsenteret i Nordisk Råd. Ved oprettelsen af Nordisk Råd fik hvert af de store lande 20 stemmer og Island syv. Af dem gav Danmark to til de to selvstyrende lande Grønland og Færøerne, og Finland én til Åland. Hvis samerne skal have repræsentation, er den danske holdning,

FOTO: Samerne har søgt om optagelse i Nordisk Råd, men har den udfordring, at fuldt medlemskab kræver national suverænitæt.

(Foto: Wikimedia Commons)

at det må ske gennem en intern ordning, hvor Norge, Sverige og Finland må afgive pladser til samerne.

På sit møde i Helsingfors januar 2016 besluttede Rådets præsidium dog kun at give Samisk parlamentarisk råd udvidet observatørstatus, så samiske repræsentanter kan deltage i udvalgmøder uden stemmeret. De tre saming har allerede observatørstatus i Nordisk Råd, men samerne argumenterede for fuldt medlemskab med henvisning til deres status som oprindeligt folk i Norden.

Samernes ansøgning om medlemskab fra december 2014 blev dog afvist med henvisning til Helsingforsaftalen fra 1962. Ifølge den består Nordisk Råd af repræsentanter for suveræne staters parlamentariske forsamlinger. De selvstyrende områder Færøerne, Grønland og Åland har fået dispensation fra denne regel, da de alle tre har lov-

givende forsamlinger. Det har samerne – endnu – ikke, da de er delt mellem tre nordiske lande samt Den Russiske Føderation.

Til gengæld er samerne repræsenterede i Arktisk Råd, hvor de, ifølge Martin Breum, der dækker møderne grundigt, iført farvestrålende nationaldragter er med som permanente deltagere. Samerne har som 'oprindelige folk' i de sidste tyve år spillet en ganske fremtrædende rolle, formelt såvel som uformelt. Efter hans vurdering har de kunnet gøre sig gældende blandt stormagterne og de nordiske nationer, også selv om samerne lidt drillende i Grønland omtales som 'Pepsi-colaer' på grund af deres farverige dragter. Om de stadig vil kunne gøre sig gældende, når amerikanerne nu er ved at tage møderne alvorligt efter at have erkendt, at de alt for længe har ignoreret Arktis til skade for deres

egne økonomiske og sikkerhedspolitiske interesser, er selvfølgelig en helt anden sag.

En udfordring til det nordiske samarbejde

Nordisk Råd har fem fuldgyldige medlemmer: Danmark, Norge, Sverige, Finland og Island; og tre selvstyrende områder: Færøerne, Grønland og Ålandsøerne. De sidste tre har lidt forskellig folkeretlig status, men alle er anerkendte medlemmer af Nordisk Råd. Derfor hejses alle ottes flag ved Rådets møder og ved nordiske institutioner.

Der har i senere år været bestræbelser på at skaffe samerne en tilsvarende status som de selvstyrende enheder. Nordisk Råd afholdt i januar 2015 et seminar om de selvstyrende områder i forbindelse med Rådets samling på Åland. Her sagde Helgi Abrahamson og Sjúrdur Skaale fra Færøerne, at man som selvstyreområde både kan stå på egne ben og indgå i et forpligtende fællesskab. Skaale, der netop er blevet genvalgt til det danske folketing, fremhævede, at samarbejdet med Danmark ligefrem kunne rumme et problem som dét, der førte til Færøernes sagsanlæg mod EU – og dermed også mod Danmark – i fiskerikonflikten i 2003. Den opfattelse blev støttet af Johan Lund Olsen fra Grønland, mens Nordisk Råds præsident, færingen Höskuldur Thórhallson, bød en diskussion om optagelse af de tre sameting i Finland, Norge og Sverige velkommen.

Samernes ansøgning om medlemskab af Nordisk Råd er en udfordring til det nordiske samarbejde, der bygger på anerkendelse af landenes suveræni-

tet. Det nordiske samarbejde er ikke et resultat af den sværmeriske skandinavistiske ideologi i midten af 1800-tallet, som det påvises af Ruth Hemstad, Jes Fabricius Møller og Dag Thorkildsen i en ny antologi fra 2018. Skandinavismen handlede om, at Sverige søgte hjælp mod Rusland, der havde erobret den østlige del af Sverige i 1809 og oprettet storhertugdømmet Finland, mens Danmark ønskede hjælp mod det nyforenede Tyskland i kampen om Slesvig. Norge og Island var kun interesserede i deres egen selvstændighed, mens Finland med succes blev finsk under russisk overhøjhed. Disse hensyn kunne selvfølgelig ikke forenes, og det hele førte til intet i 1864. Norden som forbilledligt samarbejdende region er derimod et resultat af det praktiske og pragmatiske samarbejde på en lang række professionsområder som udvikledes i anden halvdel af 1800-tallet på initiativ af organisationer i det civile samfund.

Men den nødvendige forudsætning var, at landene var selvstændige. Derfor kunne Foreningerne Norden først oprettes i 1919 efter opløsningen af unionen mellem Sverige og Norge i 1905 og Islands reelle selvstændighed fra Danmark i 1918 – selv om denne sidste først blev fuldstændig i 1944. Finland blev ligeledes selvstændigt i 1917, men var de første mange år mest optaget af sine egne indbyrdes konflikter og forholdet til Rusland som en af efterfølgerstaterne til det russiske imperium. Reelt slog Finland først ind på den nordiske vej i slutningen af 1930'erne og afslutningen af krigen med Sovjetunionen i 1944.

Nordisk samarbejde, som det blev

formaliseret i Nordisk Råd fra 1952 og 1955 udvidet med Finland, er specielt ved at være vidtgående på en lang række af det civile samfunds områder samtidig med at national suverænitæt anerkendes fuldt ud. Længe blev det drevet som samarbejde mellem parlamenterne, ikke regeringerne, der først kom med i form af Nordisk Ministerråd i 1970. Mellemlfolkelig koordinering af lovgivning har været den nordiske metode, som har virket fremragende. Undertagen på de tunge områder økonomi, udenrigspolitik og forsvar. Her er samarbejdet hidtil mislykkedes, hver gang man har forsøgt, fra det nordiske forsvarsforbund i slutningen af 1940'erne til Nordek i 1970. Det er der ikke noget mærkeligt i, Nordens geografi taget i betragtning. Men netop derfor er det heller ikke underligt, at befolkningerne sprogligt, og efterhånden også mentalt, er gledet fra hinanden.

Konstruktiv tvetydighed er løsningen

Situationen har dog efter manges mening ændret sig siden Sovjetunionens opløsning. Udenrigspolitik, sikkerhedspolitik og forsvarspolitik var ikke en del af det nordiske samarbejde under Den Kolde Krig, men siden 1992 er alle tre områder kommet på dagsordenen i Nordisk Råd og ministre ne mødes for at koordinere dem. De nordiske lande har en fælles ambassadebygning i Berlin og flere af landene er gået sammen om repræsentationer – blandt andet har Norge og Danmark en fælles repræsentation i Myanmar. På forsvarsområdet samarbejdes der gennem Nordefco, som

blev oprettet 4. november 2009 som et koordineringsorgan.

Selv om organisationen ikke tages særlig alvorligt i Danmark, især i centraladministrationen, der foretrækker hård udenrigspolitik, tyder meget på, at den vil få ny medvind. Ikke i modsætning til EU og NATO, men som et supplement. Dertil kommer, at Rådet er væsentligt mere populært i den færøske og grønlandske del af Rigsfællesskabet. Alene dét forhold burde få den danske offentlighed til at interessere sig mere for Nordisk Råd.

Forudsætningen for Nordisk Råds succes er dog stadig, at den nationale suverænitæt ikke antastes. Det princip udfordres af samernes ansøgning, som stiller Norden overfor et valg mellem forskellige principper, folkenes selvbestemmelsesret eller selvbestemmelse for suveræne nationalstater. Færøerne, Grønland og Ålandsøerne har kunnet optages i Rådet, fordi de har en statslignende status med eget territorium og flag.

Alt det, samerne ikke har, delt som de er mellem fire stater, hvoraf tre er medlemmer af Nordisk Råd. Hvis det går, som det plejer i nordiske anliggender, bliver løsningen nok ad åre en model bygget på 'konstruktiv tvetydighed', der ikke udfordrer den nationale suverænitæt. Man kan tænke sig en fællessamisk politisk forsamling, som ikke udfordrer hjemlandenes nationale suverænitæt og Helsingforstraktatens ordlyd. Om det er juridisk muligt og om det vil tilfredsstille samernes nationale aspirationer, er dog yderst usikkert.